

Esnatu zen lehoia

Agian ez da hitzaurre bat hasteko modurik egokiena baina gauza bat esango dizuet. Ez dago liburu hau irakurri beharrik. Barkatu, esan nahi dut ez dela liburu irakurri behar, alegia, nahikoa dela aurkibideari erreparatzea, orriotan zerbait oso bitxia gertatzen dela antzemateko.

Jakina komeni dela liburu hau irakurtzea, asko gozatuko duzula, asko ikasiko eta hausnarketarako bide ugari irekiko dizkizula. Josu Martinezek ohi duen erudizio eta umorearekin gozaraziko dizu. Baina bitxikeriaz betetako liburu da, eta hori aurkibidean bertan ikus daiteke. Izan ere, «Irudiz eta euskaraz» izenburu duen liburu batetik batek espero lezake «Euskal Zinemaren sorrera» deituriko atal bat, jakina; baina atal hori hain justu azkena izatea? Hori bada berez bitxia. Baina hala da liburu honetan. Sorrera amaieran dator.

Kontua ez zaio hain bitxia egingo, akaso, euskal zinemaren historia petralaz zerbaixka dakienari. Eta askorik ez dakiena ere, berehala ohartuko da baietz, euskal zinemaren sorrerari dedikatutako orriak oso ondo daudela kokatuta hor, amaiera aldera. Izan ere, XX. mendean zehar egon dira saiakerak, frakasoak, dirulaguntzak lortzeko tranpatxoak, eta egon dira, batez ere, eztabaida akademiko aldrebes eta aspergarriak. Zer ote zen euskal zinema. Zer izan behar ote zuen. Sartuko ote zen pelikula hau edo bestea *ad hoc* sortutako etiketa horren pean. Baina euskarazko zinema etiketa soilik euskarazko pelikulak modu txukun eta jarraituan egiten hasi direnean baino ez da iritsi, azken bi hamarkada hauetan, XXI. mende betean. Euskal zinema. Praktikak sortu du kontzeptua, eta ez alderantziz. Eta hori orain dela oso gutxi suertatu da. Bestela esatea gezurretan ibiltzea litzateke.

Horrek ez du esan nahi liburu potolo honetako aurreko kapituluek ez dutela ezer kontatzen, edo ez dutela bat egiten izenburuak agintzen duenarekin. Aitzitik, zinematografoa eta euskal zinema zalantzarik gabe sortu bitarteko tarte luze horretan, mende luze horretan, gauza asko gertatu dira, eta gauza asko geratu dira argi. Geratu da argi, adibidez, hasiera-hasieratik zerbait egon bazegoela, eta horren kontziente ziren pertsonak egon bazeudela. Zertaz ari naiz? Euskal kulturak zinema behar zuen konbentzimendua. Bazegoen, bai, asmo bat, nahi eta ezin bat, urgentzia eta beharrian baten kontzientzia. Zirkunstantzia guztiak kontra izanda ere —barne- eta kanpo-etsaiak, denetarikoak izan ditu euskal zinemaren umekiak, alajaina— aurrera eramanez nahi izan zen egitasmo bat. Mende luze batez nagiak astindu eta orro egin nahi izan zuen lehoiak, Metro-Goldwyn-Mayer-eko lehoiak nola.

Bada, bide luze horren historia da esku artean duzuen. Eta ez da edonolako historia. Hemen azaltzen da nola eman ziren zinematografoaren lehenengo emanaldiak euskal lurraldeetan. Nola hasi ziren apaizak infernuaren bidea omen zen inbento berriaren kontra garrasika. Euskal Herria filmatzeko lehenengo saiakerak, industrial aberatsen esku, hemen daude kontatuta xehe-xehe. Gerraren hondamendia eta kanpo-begiradaren moda dator segituan. Antoine d'Abbadieren iloba txikia Hollywoodean ibili zenekoa, norekin eta Charles Chaplinekin soinez soin lanean. Frantziako Armadako jeneral batek lehenengo euskarazko filma egin zueneko auzua dator kontatuta —eta ez alferrik, liburuko egilea baita pelikula hura topatu, ikertu eta zabaldu duena—. *Ama Lur* dokumentalak frankismoaren zentsura igarotzeko egin behar izan zituenak. ETA pm-k bahiketen bitartez zinea finantzatzen zueneko eta are Koldo Izagirrek «munduko pelikularik txarrena» egin zueneko ere. Pertsonaia ahaztuak eta istorio aski ezezagunak ere bai, hurrengo orrietan: Aita Blazy, apaiz originala, zinezalea eta suizida zen heinean; Maddi Elissague, eskuin muturreko *starlet* estimatua; 19 urteko zine kritikari buruargi bat, Joseba Sarrionandia izenekoa. Eta abar.

Nekeza izan da bidea, baina halakoxea omen da euskalduna izatea. Perspektiba historikoarekin, denborak ematen digun talaia pribilegiatu honetatik begiratuta, konturatzen gara istorio dibertigarri, harrigarri, surrealista, penagarri eta are dramatiko hauek guztiak mugarri beharrezkoak izan direla gaur egun gauden punturaino iristeko. Eta non gaude egun? Bada, XXI. mendean, munduko dibertsitateaz kontziente izaten hasi garen mende honetan. Munduko anabasa kutxa txikietan sartzeko balio zuten kategoria zurrun horiek (dela genero, dela nazio, kultura edo identitatea osatzen duten beste edozein) birrintzen hasi garenean. Mundua ikusteko, entzuteko, idazteko eta filmatzeko hamaikatxo modu daudela ulertzen hasi garenean. Ez daudela «museoko» hizkuntzak —liburu honetako hainbat pertsonaiak uste bezala— eta hizkuntza modernoak, kultura atzeratuak eta aurreratuak, dena botere-jolas bat dela, trikimailu perbertso bat, eta izendatzeko kapazitatea duenak irabazten duela beti, kasinoetan bezala. Joxerra Garziak ederki idatzi zuenez: «Zentroa non dagoen nork agintzen duen, hori da guztia; zeren, nondik dago urruti ekialde urruna?».

Dibertsitatearen balio berri horrek egin du posible, adibidez, eskoziar zinegile batek euskarazko pelikula bat egitea, edota Euskal Telebistako euskarazko telesail bat Brasilen jarraitua izatea. Hamaika ikusteko daukagu oraindik.

Gizateriak aurretik duen erronka ez da txikia: izendatzeko botere hori, zentro asko daudela erabakitzeke ahalmenean hori, modu ekitatiboagoan banatzeko bidean gara. Eta hor zineak, ikus-entzunezkoek, rol zentrala edukiko dute.

Sinbolikoa izateagatik ez da makala errepresentazioaren boterea. Mundua ordezkatzeko eta azaltzeko haren bitartez, dela artearen, komunikabideen edo sare sozialetan bolo-bolo dabilten GIF eta memeen bitartez. Zinemak ere egiten duena, eta indar handiz gainera. Dударik ez dago ikus-entzunezkoek gure kultura eta

imajinarioan daukaten hegemoniaz. Ezin albo batera egin, gainera. Nork bere burua errepresentatzen ez badu, beste norbaitek egingo dio. Historia bera horren froga. Gizon zuriak —bere burua *gizon* izendatu zuenak— errepresentatu du indigena orain arte *indigena* deitu zuen beste hura.

XXI. mendean zeluloidezko lehoia esnatu egin zen, beraz. Eta dagoeneko ez zen zeluloidezkoa, digitala baizik. Eta *streaming* plataformetan egon nahi izan zuen. Eta mundua korritu, etxean goxo hartua izan eta gero. Iritsi zen euskaraz egindako zinema. Eta mende luze bateko indarra sentitu zuen bizkarraldean, bultzaka. Irakurleak ere sentituko du, liburua amaitu ostean (gogoratu, liburua irakurri egin behar dela!), aurreko guztia —ahalegina, surrealismoa, tragedia— ez zela alferrik izan.

Katixa Agirre

Bilbon, 2022ko urtarrilaren 17an

Aitzinsolasa

TERRA INCOGNITA *BATEN KARTOGRAFIA-ZIRRIBORROA*

Ohar ttipi bat, hasteko: Ugariak bezain askotarikoak izan dira eta dira «euskal zinema»ren definizioari buruzko iritzi eta ideiak. Uste dut baina, erdaraz burututako debateetan sortzen dela, bereziki, eztabaida. Euskaraz ari garelarik, «euskal literatura», «euskal antzerkia» edo «euskal musika» euskaraz burututako jardunak direla ulertzen den bezala, logikoa da euskal zinema ere, modu berean ulertzea. Lan honetan, euskarazko zinemagintzari deituko diot, beraz, «euskal zinema». Baloraziorik ez da bereizketa horretan. Are, badakit, erdal zinema askoz ere urrunago iritsi dela, kalitate aldetik. Eta maite ditut erdarazko filmak. Espainolez, frantsesez, ingelesez, galegoz edo kurdueraz. Maite dut zinema, oro har. Baina hemen, sinpleki, euskarazkoaz ariko naiz. *Irudiz eta euskaraz* egindakoaz, mende-hasierako artikulua garrantzitsu batean Eneko Olasagastik baliatutako espresioaz esateko.

Hitzari lotutako beste kultur adierazpide nagusien kasuan ez bezala, gure zinemaren historia espresuki jorratzen duen monografiarik ez da osatu egundaino. Euskal literatura, musika, antzerki edo bertsolaritzaren historia landu duten obrak ugariak dira. Zinemaren kasuan, ordea, hutsunea ia erabatekoa da. Idatzi dira Euskal Herriko zinemaren aspektu ezberdinen inguruan lan gutxi batzuk euskaraz. Koldo Izagirrearen *Gure zinemaren historia petrala*, 1997an. Mikel Garcia Idiakezen *Zeluloidezko begiradak*, 2011n; Josu Martinez delako baten *Gure (zinemaren) sorlekua*, 2015ean. Eta idatzi dira, batez ere, hainbat lan historiko mardul *cine vasco* delakoaz; hots, euskal herritarrek edozein hizkuntzatan (bereziki, espainolez) zuzendutako zinemaz, edo EAEn edozein hizkuntzatan (bereziki, espainolez) ekoiztutako filmen corpusaz.

Batzuk aipatzearren: Santos Zunzuneguiaren *El Cine en el País Vasco* (1985), Jose Maria Unsainen *El cine y los vascos* (1985), Santiago de Pablaren *Historia del Cine en Euskal Herria* (1998), Carlos Roldan Larretaren *El cine del País Vasco* (1999), edo Bob Stone eta Maria Pilar Rodriguezen *Cine vasco: una historia política y cultural* (2015). Denak espainolez onduak; denak euskal zinemaren ikuspegi «inklusibo» ardatz hartuz. Euskarazko lanak ere aztertzen dira haietan, baina beti bigarren mailako errealitate gisa. Eta ez da harritzekoa, orain gutxira arte, «euskarazko euskal zinema»ren historia zenbait salbuespenek, mirakuluek eta boluntarismok osatzen zutela uste baitzen.

Duela hamabost urtetik hona, arrakalatu egin da ikuspegi hori. Batetik, 2005ean *Aupa Etxebeste!* estreinatu zenetik, hogeita hamar film luze inguru ekoitzi dira euskaraz. Urtean bi film, gutxi gorabehera. Euskarazko zinema ezohikotasunetik ateratzen ari dela lirudike, egonkortasun-egoera baterantz abiatzen hasteko. Oraindik bidea luzea bada ere, honezkero badago euskarazko zinematografia bat, lanen genero, estilo, eta maila aldetik askotarikoa. Bestetik, arkeologia filmikoko ikerketei esker, orain arte ezagutzen ez ziren aspaldiko lanak deskubritu dira (1956an estreinatutako *Gure Sor Lekua* euskarazko dokumental luzea, kasu), eta ikerketa honetan ikusiko duzun bezala, aurkikuntza berriak egiteko mentura izan daiteke. Lerro hauek idaztean askotan sentitu naiz esploradore bat, lehenago inork zapaldu gabeko lurretan oinatzak uzten.

Lan honen helburu nagusia honakoa da, beraz: euskal zinemaren historia osatzea, diakronikoki, bere lehen espresioetatik gaurdaino. Kartografia bat egitea. Kronologia baliatuko dut horretarako, fenomenoaren bilakaera ikusteko, aro ezberdinak bereizi eta elkarren artean elkarrizketan jarritz. Lurraldetasuna ukanen dut beti gogoan, Euskal Herria bere osotasunean eta diaspora kontuan hartuz, esperientziak erakutsi digulako orain arte gutxien ikertu diren lurraldeetan dagoela deskubritzeko gauza gehien. Saiatuko naiz liburuetan aipatu ohi ez diren izenei lekua ematen, eta bereziki, aspaldiko emakume zinemagileei, usu, ezagutzen ez baditugu, ez delako existitu ez direlako, ez bada ikusezinduak izan direlako. Eta amateurtasuna/profesionaltasuna ardatzaren gainetik pasako naiz, XX. mende osoan Euskal Herriak bizi izan duen egoera politiko-administratiboaren eraginez, euskaldunek filmatutako lanik gehienak, 80ko hamarkadara arte bereziki, amateur edo ez-profesional izan direlako. Joxe Azurmendik arrazoi. Gure zinemak ez dauka «pirata koxkor pare bat, langile sofritu batzuek, muga zentzungabe asko, milla zorigaizto besterik». Ez du merezi, beraz, «kondaira unibertsalen liburu handietan gure inperiorik bilatzeak». Eta hala ere. Merezi du ezagutzea.

Helburu nagusiarri lotuta, bigarren mailako zenbait helburu ere baditu lan honek. Honakoak:

- Euskaldungo zabalarendako lana burutzea.

Euskal zinemaren historia ezezaguna da unibertsitate-alorrean, baina are gehiago, eta bereziki, euskaldungo zabalarengan. Horregatik, akademiarentzako baliagarria izateaz gain, publiko zabalarentzat ere interesgarri izanen den lana burutu nahi izan dut. Zinemaren historiak, usu, nobela batek baino abentura gehiago dakartza barnean. Ni behintzat, harrapatu nau.

- Film eta egile berriak plazaratzea.

Ikertzen hasi aurretik susmatzen nuena bete da: orain arte ezagutzen ez diren izen eta lan ugari agertzen dira lan honetan. Goian aipatutako dimentsioetatik

abiatuz (lurrealde, genero, estandar) fokua zabaltzeak ikuspegi zabalago bat ematen du gure zinemaren kartografiak, eta maila ezberdineko aurkituntzak egiteko mentura zabaltzen.

- Euskal kulturak zinemarekin izan duen harremana aztertzea.

Euskal kultur sistemaren barnean txertatzen baita zinema, garai ezberdinetako euskal intelektualek harekin izandako harremana eta hari buruz garatutako diskurtsoak aztertzen saiatu naiz: irudiz eta euskaraz egindako filmez gain, irudiaz euskaraz sortutako testuak aurkituko dituzu. «Zinema» ez direlako bakarrik testu filmikoak. Diskurtsoak, bizipenak, debateak eta oihartzunak ere, mende osoan zehar, kultura zinematografiko bat sortzen joan dira. Euskal kultura zinematografiko bat.

Ohar batekin hasi, eta beste batekin buka. «Nondik gatoz» kontatu nahi du lan honek. «Nola iritsi gara honaino». Horregatik, gaurdaino heldu arren, 2005etik aurrerako aroa, epilogo gisa hartuko du. Orainaldiaz historia egitea, bizirik dagoen errealitate bat gatibatzea delako. Aktiboan dauden egileez sakon jardutea, mugimenduan den irudi bat izoztea. Egongo da denbora horretan ere sakontzeko, zorionez, ehun eta hamar urteko atzerapena kostatu bazaigu ere, gaur egun euskal zinema ikus-entzun litekeen errealitatea baita.

Bego horretan. Aitzinsolas honek gogoia piztu badizu, segi ezazu ondoko orrietan. Euskararen eta zinemaren arteko harreman herren ugariak ikuspegi ezberdinetatik elkarrizketan aurkituko dituzu.

Terra incognita baten kartografia-zirriborroa. Euskal kulturaren atlasean agertzen ez zen argi-itzaletan lurrealdeko mapa bukatugabea¹.

1. Egileak eskerrak eman nahi dizkie EHUko Ikus-entzunezko Komunikazio eta Publizitate Sailari, Euskadiko Filmategiari eta NOR ikerketa-taldeari, lan hau egiteko orduan emandako laguntzagatik.